

Dr. Recep Şükrü GÜNGÖR

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
Kahramanmaraş İl Müdürlüğü
Kahramanmaraş/TÜRKİYE

recesukrugungor@hotmail.com

ORCID ID: ...

NAZMÎ-ZÂDE HÜSEYİN MURTAZÂ EFENDİ VE TEZKİRE-İ EVLİYÂ-İ BAĞDÂD İSİMLİ ESERİ¹

NAZMÎ-ZÂDE HÜSEYİN MURTAZÂ AND
HIS COLLECTION OF THE BIOGRAPHIES
OF SAINTS OF BAGHDAD

DOI Number: 10.28981/hikmet.327289

ÖZ

Tezkire, zikir kökünden gelir ve hatırlamayı esas alır. Tezkireler, edebiyat tarihi ve antolojilerden farklıdır. Yazıldıkları dönemin yegâne edebiyat kaynağı olan tezkirelerin menşei tabakat kitaplarıdır. Araplardaki tabakat kitapları Farslara ve oradan da Türklere tezkire olarak geçmiştir. Türklerde XII. yüzyıldan başlayan tezkirecilik geleneği XX. yüzyıla kadar sürmüştür. İslâm coğrafyası olarak niteleyebileceğimiz geniş bölgede yüzlerce emsâline rastlanan tezkire hem İslâmî edebiyatın hem de Türk İslâm edebiyatının vazgeçilmez kaynaklarından. Edebiyatımızdaki evliyâ tezkireleri daha çok tercümelere dayanmaktadır; Nazmî-zâde'nin Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli eseri ise tercüme değildir. Müellifi belli ilk telif Türkçe evliyâ tezkiremi Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın XVII. yüzyılda IV. Mehmed zamanında kaleme aldığı Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli eseridir. Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd evliyâ tezkireleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu eserin Türk İslâm Edebiyatı ve evliyâ tezkireleri alanında bir boşluğu doldurduğu ve bu makale ile eserin gün yüzüne çıkarıldığı düşünülmektedir. Bir şehre ait evliyâ tezkiresi olması da Ali Emîrî Efendi'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid eseri gibi nevi şahsına münhasır bir eserdir. Bağdat velîlerini anlatması bakımından alanında tek sayılabilecek bir eser görünümündedir. Nazmî-zâde'nin eseri üzerine bir çalışma yapılmamış olması Klasik edebiyatımız, Türk tasavvuf tarihi ve Türk İslâm Edebiyatı açısından bir eksiklik. Bu makalede, Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın hayatı ve Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli eseri hakkında bilgi verilmiştir. Makalede, orijinal özellikler taşıyan bu eserin ilim âlemine tanıtılması ve kültür hayatımıza yeni bir ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tezkire, evliyâ tezkiresi, Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ, Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd.

ABSTRACT

The word *tadhkira* (collection of biographies) is derived from the word *dhikr* (mentioning) in Arabic and is based on remembering. *Tadhkiras* are different from literature histories and antologies. The origin of the *tadhkiras*, which are the only resources of literature of the era in which they were written, are books of *tabaqat* (biographical dictionaries). The books of *tabaqat* written by Arabs were passed on to the Persians, and from them to Turks, who named them as *tadhkirahs*. The tradition of writing *tadhkiras*, which started in the 12th century among Turks, lasted until the 20th century. Hundreds of examples of *tadhkiras* are found in the large region that we can name as Islamic land; *tadhkira* is an indispensable source of both Islamic literature and Turkish-Islamic literature. In our literature, *tadhkiras* are usually translated works but Nazmî-zâde's work called *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* is not a translation. The first Turkish *tadhkira* book whose author is certain is the book called *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* (Collection of the Biographies of Saints of Baghdad) written by Hüseyin Murtazâ in the 17th century during the sultanate of Mehmed IV. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* has an important place among the *tadhkiras* of saints. It is thought that this work filled a gap in the field of Turkish-Islamic literature and *tadhkiras* of saints and that it was made known by this article. It is a *tadhkira* peculiar to a city; thus, it is idiosyncratic like Ali Emîrî Efendi's work called *Şuarâ-yı Tezkire-i Âmid*. It looks like a work that is unique in its field since it gives information about the sainys of Baghdad. The lack of a study on the work of Nazmî-zâde was a deficiency in terms of our classical literature, the history of Turkish mysticism and Turkish Islamic literature. In this article, information is given about the life of Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ, and his work called *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*. Our aim is to introduce this work, which has original features, to the scientific world and to bring a new light and breath of fresh air to our cultural life.

Keywords: *Tadhkira*, Collections of biographies of saints, Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ, *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*.

¹ Bu makale 2017 yılında Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda savunduğumuz Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin)* başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir.

1. NAZMÎ-ZÂDE HÜSEYİN MURTAZÂ EFENDİ

Hayatı

Tarihçiliği ve mütercimliğiyle meşhur olan Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Babası Seyyid Ali, 1655'da (H. 1066) vefat eden, Nazmî mahlasını kullanarak şiirler yazan ve *Gülşen-i Şuarâ*'nın sahibi olan Ahdî'nin torunudur. Nazmî-zâde adını babasının Nazmî mahlasını kullanmasından dolayı almıştır. Murtazâ, Bağdat'ta doğmuş, büyümüş, medrese eğitimi almış, hayatının büyük kısmını burada geçirmiştir ve burada vefat etmiştir. (Avcı, 1992: 245) Hayatı hakkında kaynaklarda pek az bilgi verilen Murtazâ Efendi, Bağdat valilerinin hizmetinde çalışmış, Bağdat hazinesinde rûznâmçe halifeliğine (kâtipliğine) kadar yükselmiştir. (Özcan, 2006: 461)

Evliyâ Çelebi 1656'da (H. 1066) Bağdat'a gittiğini söyledikten sonra şehri cennet kokulu, evliyâ burcu Bağdat olarak niteler ve şehrin ileri gelenlerini sayarken Ruz-nâmece Efendi'den söz eder ki büyük ihtimalle sözünü ettiği kişi Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi'dir. (Evliyâ Çelebi, 1986: 714-738)

Müellifin adının, edebî kişiliği ve tarihçi özelliği bulunan kardeşi Hüseyin ile karıştırıldığını söyleyenler bulunmaktadır. Kardeşi Hüseyin, Vassaf Târihi'ne şerh yazmış bunun yanında bir de sözlük hazırlamış ve 1719 (H. 1130) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. (Karataş, 2001: 5) Franz Babinger (Babinger, 1992: 274) ve tezkire yazarı Salim (Sâlim, 1315: 620) Murtazâ ile kardeşi Hüseyin'in karıştırıldığı ve adı geçen iki eserin kardeşine ait olduğu görüşündedirler. Joseph Von Hammer (Hammer, tsz: 266), Mehmed Süreyyâ (Mehmed Süreyyâ, 1996: 118) ve Bursalı Mehmet Tahir (Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 111) bu iki eserin Murtazâ'ya ait olduğunu bildirirler.

Nazmî-zâde Murtazâ Efendi, tercüme ve tarih alanında önemli bir şahsiyettir ve bu alanda oldukça geniş bilgiye ve kültüre sahiptir. Tezkiresi, siyeri, lügati ve bunun gibi çeşitli eserleri bulunan Nazmî-zâde, "Murtazâ" mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Ayrıca döneminde Arapça ve Farsçadan yaptığı tercümelemlerle ilim çevrelerinin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Târih-i Timur-ı Gûrkân ve *Gülşen-i Hulefâ*'nın İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaada beşinci ve yedinci eser olarak basılması Nazmî-zâde'nin İstanbul'da tanındığını göstermektedir. Şiirlerinden bir örnek *Vekâyiul-Fudalâ*'da yer alır. (Özcan, 2006: 462) Nazmî Efendi'nin şiirlerini bir araya getirip dîvan tertip ettiği kaydedilmiştir. Fakat bu dîvan'ın bulunduğu yer hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Sâlim, tezkiresinde Nazmî-zâde'nin İstanbul'a uzak olmasından dolayı bütün eserlerinin buraya ulaşamadığını belirtmiştir. Şair tezkirelerinde yer almayış sebebi de budur. (Sâlim, 1315: 620)

Çağdaşı Şeyhî Mehmed Efendi *Vekâyiul-Fudalâ*'da (Şeyhî Mehmet Efendi, 1989: 746) ve Franz Babinger *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* isimli eserinde (Babinger, 1992: 274) 1723 (H. 1136) yılında Nazmî-zâde'nin vefat ettiğini söyler. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde Beyhan Kesik 1723 (H. 1136) yılında vefat ettiğini aktarır. Joseph Von Hammer, 1720'de (H.1132) cariyesi ile birlikte Arnavut bir hamamcı ve yardımcısı tarafından öldürüldüğünü belirtir. (Hammer, tsz: 266) Bursalı Mehmet Tahir, 1722 (H.1134) yılını vefat yılı olarak gösterir. (Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 111) Mehmed Süreyya da İstanbul'a geldiğinden söz ederek 1723'te (H.1136)

öldüğünü belirtir. (Süreyya, 1996: 111). Fakat İstanbul'a geldiğiyle ilgili başka kaynaklar bilgi vermez. (Özcan, 2006: 461)

Eserleri

Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ çeşitli alanlarda ve farklı konularda eserler yazmıştır. Tarih kitapları telif ve tercüme etmiş, lügat hazırlamış ve dîvan tertip etmiştir. Nâbî'nin siyerine zeyl yazmıştır. Bağdat valisinin isteği ile Kâbus-nâme çevirisi yapmıştır. Nazmî-zâde'nin çeşitli alan ve konularda yazdığı eserleri:

a. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd (Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr)*

Bağdat bölgesinde yaşamış ve mezarı orada bulunan evliyânın hayatlarını anlattığı eserdir. Asıl ismi *Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr* olan eser 1667 (H.1077)'de Bağdat valisi Uzun İbrâhim Paşa için yazılmıştır. 1681 (H.1092) 'de Bağdat'ın başka bir valisi olan İbrahim Paşa'nın isteği üzerine genişletilerek yeniden yazıldığı eserin girişinde kaydedilmiştir. Kütüphanelerde 37 yazma nüshası tespit edilmiştir. Nazmî-zâde, eserini Bağdat velîlerinin unutulmaması, mezar yerlerinin bilinmesi ve evliyânın hâllerinin aktarılması için yazdığını belirtmektedir. (Güngör, 2017: 14)

b. *Gülşen-i Hulefâ*

Halifelerin gülbahçesi anlamına gelen ve Bağdat tarihini anlatan bu eser Bağdat valisi Ömer Paşa'nın isteği üzerine yazılmıştır. Eserde, kurulduğu günden itibaren 1718'e (H. 1130) kadar Bağdat'ta yaşananlar anlatılır. Bunun yanında bir de Mısır'da kurulan Abbâsîler'in başlangıcından yıkılışına kadar geçen tarihi ele alınır. 744-1623 (H. 126-1032) yıllarında yaşananların anlatıldığı kısımlar genel bilgiler içerir. Müellif kendisinin şahit olduğu dönemde geçen olayları (1623-1718 yılları) ayrıntılarıyla ele alır. Burada mahallî olaylar da anlatılır. (Karataş, 2001: 13) Müellif, *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* eserinde yaptığı gibi burada da kullandığı kaynakları belirtmiştir. Bu kitapta, Babil hükümdarlarından başlayıp II. Ahmed'e kadar olan halifelerin tarihi anlatılmıştır. Kütüphanelerde çokça yazma nüshası bulunan bu eser Mehmet Karataş tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. *Gülşen-i Hulefâ*, İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaada basılan ilk eserler arasındadır. 1730'da beş bin adet basılmış ve tanesi beş kuruştan satışa sunulmuştur. (Yıldız, 2010: 14)

c. *Zeyl-i Siyer-i Nâbî (Zeyl-i Dürretü't-tâc fî sîreti sâhibi'l-mi'râc)*

Amr b. Âs ve Hâlid b. Velîd seriyyelerinden başlayarak Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen dönemi anlatan eser Nâbî'nin Veysî'ye zeyl olarak yazdığı eserin zeylidir. Bazı kütüphanelerde zeyl yerine "tetimme" veya "tekmile" adıyla kaydedilen eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Eser Veysî'nin Mısır'da yazdığı Siyer'e Nabî tarafından yazılan Siyer'in zeyline yeni bir zeyl olarak kaleme alınmıştır. Eser üzerinde Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mehmet Büküm doktora tezi hazırlamıştır. (Büküm, 2017: 39)

ç. *Tercüme-i Târîh-i Timur (Târîh-i Timurlenk, Timur-nâme)*

Eser Timur tarihini konu edinmektedir. Nazmî-zâde bir de İbni Arabşah'ın sonuç yazısı yerine kendisi sonuç ekleyerek *Tercüme-i Târîh-i Timur*'u Ali Paşa'ya sunmuş ve bu çalışmasından dolayı takdir edilmiştir. Ayrıca Nazmî-zâde, Timur'un dört oğlunun haleflerinin şecerelerini içeren zeyl yazmıştır. Kitabın bu son hâli Bağdat valisi İsmâil Paşa'ya sunulmuştur. Eserin Türkçe çevirisi *Târîh-i Timur-ı Gûrkân* ismiyle İbrâhim Müteferrika'nın da önsöz eklemesiyle 1730'da (H.1142) İstanbul'da basılmıştır. Daha sonra yer yer sadeleştirilmiş ve kısaltılmış olarak yeniden İstanbul'da 1861'de (H.1277) basılmıştır. (Karataş, 2001: 4) Eserin adı başka bir kaynakta Timur-nâme olarak belirtilmektedir. (Avcı, 1992: 247)

d. *Şerh-i Kasîde-i Ferezdak*

Arap şâiri Ferezdak'ın Hacca gittiği sırada karşılaştığı İmam Zeynelabidîn hakkında kaleme aldığı Kasîde-i Ferezdak'ın Türkçe şerhidir. Eserin sonunda Nazmî-zâde Efendi; Bedir, Hendek, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi İslam tarihi konularında bilgi vermiştir. (Özcan, 2006: 462)

e. *Münşeât-ı Nazmî-zâde*

Murtazâ Efendi'nin muhtelif yazı ve notlarını içeren bir eseridir. (Özcan, 2006: 462)

f. *Şerh-i Şevâhid-i Muğni'l-Lebîb*

Muğni'nin hacimli bir Arapça dil bilgisi (nahiv) kitabı olan bu eserini Nazmî-zâde Türkçeye tercüme etmiş ve esere şerh yazmıştır. Eser hacimli iki cilt olarak Beşir Ağa Kütüphanesinde bulunmaktadır. (Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 111)

g. *Şerh-i Lugat-ı Târih-i Vassâf (Tercüme-i Târîh-i Vassâf)*

Beş ciltten oluşan Vassâf Târîhi'nin anlaşılması zor kelimelerini açıklayan bir şerhidir. Bu eserin, Nazmî-zâde Murtazâ'nın kardeşi Nazmî-zâde Hüseyin'e ait olduğu, sehven Murtazâ'ya ait olduğu bildirilmiştir. Eserin Süleymaniye, Ayasofya ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. (Karataş, 2001: 5)

h. *Dîvan*

Eserin bugüne ulaşmış ulaşmadığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. (Özcan, 2006: 463) Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde bir beytini ve Sâlim Tezkiresi'nden (Sâlim, 1315: 620-621) bir gazelini aktarmıştır.

Beyt

İki âlemde râhat ister isen Murtazâ sen de,
Edüp terk-i enâniyyet, ubudiyyette yüzün tut.

Gazel

Bülbül-i bâğ-ı hakikat hem-enînimdir benim
Şâhid-i cûş-ı dilim çeşm-i terînimdir benim

Lutf-ı Hakk'a eyledim ilkâ-yı dest-i i'tisâm
Hasbiyallâhu kefâ nakş-ı nigînimdir benim

Yoktur a'mâle ümîdim dergeh-i Hakk'a hemân
Rişte-i acz-i dilim hablü'l-metînîmdir benim

Urvetü'l-vüskâ-yı ihlâsa temessük Murtazâ
Bî-tekellüf hâsıl-ı kedd-i yemînîmdir benim

(Bursalı Mehmet Tâhir, 1975: 112)

1. *Şerhu Tecziyeti'l-Emsâr ve Tecziyeti'l-Âsâr*

Tarihe dair hacimli bir eserdir. Bir nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesinin Âtîf Efendi 1894 numaralı arşivinde kayıtlıdır. (Özcan, 2006: 462)

i. *Risâle fî Rub'i Düstûri'l-Müceyyeb*

Nazmî-zâde'nin astronomiyle ilgili Türkçe telif ettiği kitabıdır. Nazmî-zâde bu eseri, Ömer b. Ahmed el-Çullî'nin Ebû Abdullah Muhammed Zeynî muhtasarına yazdığı şerhten yararlanarak, kendi araştırmalarını da ekleyerek yazmıştır. Eserin müellif nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Özcan, 2006: 462 ve İhsanoğlu, 2011: 253)

j. *Devhatü'l-Vüzerâ*

Bu eser hakkında sadece Agah Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında Bağdat'ta yetişenler arasında Nazmî-zâde anlatılırken bilgi verilmiştir. (Levend, 2014: 414)

k. *Kenzü'l-İrfân Tercümesi*

Nazmî-zâde'nin Arapçadan Türkçeye tercüme ettiği ve konusu tasavvuf olan bir eseridir. (Özcan, 2006: 462)

l. *Hey'et-i Seniyye Tercümesi (Tercüme-i Hey'eti'l-İslâmiyye)*

İbrâhim Karamânî'nin, Süyûtî'nin *el-Hey'etü's-Seniyye fî'l-Hey'eti's-Sünniyye* isimli astronomiye dair genişleterek yazdığı Arapça eserinin tercümesidir. Nazmî-zâde bu eseri Bağdat valisi Hasan Paşa'nın emir ve teşvikiyle Türkçeye tercüme etmiş ve bazı kısımlarını şerh etmiştir. (Özcan, 2006: 462 ve İhsanoğlu, 2011: 253)

m. *Tercüme-i Tuyûr-ı Cârîha ve Zavâri-yi Sâide*

Avcılıkta kullanılan kuşlarla ilgili bilgiler veren ve Arapça olarak kaleme alınan bir kitabın tercümesidir. (Karataş, 2001: 5)

n. *Tercüme-i Kitâb-ı Fezâilü'l-Hayl*

Dimyâtî tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve atların iyi yönlerinin, faydalarının ve diğer özelliklerinin anlatıldığı *Fazlü'l-Hayl* adlı eserin Türkçe tercümesidir. (Karataş, 2001: 5)

o. *Tercüme-i Kâbûs-nâme*

Bu eser Emir Unsûru'l-Maâli ibni Ziyar'ın Farsça yazdığı *Kâbus-nâme*'nin Türkçeye tercümesidir. Abbasîler döneminde, Kûhistan bölgesinde hükümet kuran Keykâvus b. İskender b. Kâbûs'un oğluna söylediği meşhur nasihatlerini içerir. Her nasihat bir hikâye ile anlatılır. İlk defa II. Murad'ın emriyle Mercimek Ahmed tarafından sâde Türkçeye tercüme edilmiştir. İkinci kez 1705'te (H. 1117) Bağdat valisi Hasan Paşa'nın isteği ve teşviki ile Nazmî-zâde

tarafından zamanın Türkçesine uygun olarak yeniden tercüme edilmiştir. Orhan Şaik Gökyay, Nazmî-zâde'nin çeviriden ziyade Mercimek Ahmed'in çevirisinde yer alan ve kullanımdan düşen Türkçe kelimeleri Arapça ve Farsça karşılıkları ile değiştirerek düzeltme yaptığını kaydeder. (Karataş, 2001: 5)

ö. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*

Nazmî-zâde'nin bu isimde bir tefsirinin olduğu belirtilmektedir ama kaynaklar, hakkında detaylı bilgi vermemektedir. (Karataş, 2001: 6)

Bu eserler dışında Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Kınalı-zâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si* gibi eserleri istinsah ettiği bilinmektedir. (Özcan, 2006, 463)

2. TEZKİRE-İ EVLİYÂ-İ BAĞDÂD

Nazmî-zâde'nin Türk İslam Edebiyatı açısından en önemli eseri olan *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*, Osmanlı'nın devlet yönetiminde en karmaşık olduğu yıllarda yazılmıştır. Devletin karmaşasından Bağdat da etkilenmiştir. Sürekli vali değişmiş, hatta bazen valiler görevlerini bırakmak istemeyip yeni valiyi şehre almamışlardır. (Büyük Türk Klâsikleri, 1987: 13-30) Böyle bir siyâsî ortamda Nazmî-zâde Bağdat valiliğinde kâtip olarak çalışmaktadır. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'da suffilerin, velîlerin, âlimlerin hayatları, karâmetleri, bazı davranışları, sözleri, düşünceleri ve menkıbeleri konu edilmektedir. (Özcan, 2006: 463)

Nazmî-zâde Murtazâ Efendi kitabın mukaddimesinde İbrahim Paşa'nın, evliyâ Burcu Bağdat'a 1667'de vali olunca Bağdat ve çevresinde yaşamış enbiyâ, ashâb, tabiîn, ulemâ ve şeyhlerin isimlerini duyduğunu, mezarlarını ziyaret etmek istediğini, isimlerinin ve menkıbelerinin yazıldığı bir kitabı kendisinden istediğini ifade ediyor. Nazmî-zâde, bu alanda yazılan bir eserin olup olmadığını araştırır ve bir eser yazılmadığını görür. Abdurrahman Câmî'nin *Şevâhidü'n-Nübüvve* ve *Nefehâtü'l-Üns* ve Abdurrahman Şarânî'nin *Tabakât, Behce, Şerh-i Hemziyye*, İbni Hallikân'ın *Tarih* ve İbni Hacer'in *Savâik*, Mirhand'ın *Ravzatü's-Safâ* isimli eserleri ve bir de *Câmiü'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ebrâr* yazılmıştır. Bu son eser acele yazıldığından çok eksiktir ve tamamlanmaya ihtiyacı vardır. İbrahim Paşa 1681'de Bağdat'a gelip evliyâdan haberdar olunca daha önce tamamlanamayan kitabı Nazmî-zâde'den ister. O da adı geçen kitaplardan, tarih kitaplarından meşhur sözlerden hareketle Bağdat velîlerinin mezarlarını, isimlerini ve hâllerini araştırır. Mezar yerleri değişen, bozulan zatların hayatlarını ve mezar yerlerini muteber kitaplardan hareketle araştırır. (Güngör, 2017: 64-67)

Nazmî-zâde, evliyânın anlatımına secîli, mukaffa sözlerle başlar ve konu edindiği şahsın aile bağını kısaca anlatır. Secîli anlatım, Osmanlı nesrinin genel özelliğidir. Velîler, secîli ibârelerle kısaca tanıtıldıktan sonra ibretlik hayat hikâyeleri tahkiyeli bir dille anlatılmıştır. Daha sonra da onların hâlleri, davranışları, kerâmetleri, sözleri, düşünceleri ve diğer zatların onlar hakkındaki sözleri kısa hikâyelerle aktarılmış ve okuyanın, dinleyenin ibret alması hedeflenmiştir. Nazmî-zâde'ye göre Bağdat "evliyâ burcu"dur. (Güngör, 2017: 66) Bu ifade Nazmî-zâde'ye mahsus değildir. Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*'nin Bağdat'ı anlattığı bölümde de şehri "evliyâ burcu" olarak nitelemektedir. (Evliyâ Çelebi, 1986: 738)

Halkın, din âlimlerinin ve evliyânın hayatına ilgisinden dolayı Nazmî-zâde'nin eseri *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* çok okunmuş ve nüshaları çoğaltılmıştır. Eserde 183 zâtın ve Kerbelâ şehitlerinin hayatını ve menkıbelerini anlatan müellif, söze güç, manaya suhulet katmak maksadıyla metne uygun şiirlerle anlatımını desteklenmiştir. Eserde geçen 63 şiirin 21'i Arapça, 28'i Farsça ve 14'ü Türkçe'dir. Nazmî-zâde, Hafız, Sâdî ve Fuzûlî gibi birçok şâirden şiir iktibas ederek eserini zenginleştirmiştir. Eserde yer alan isimler şöyle sıralanmıştır:

1. Yûşa Aleyhi's-Selâm	24. Eşas bin Kays
2. Zilkifl Aleyhi's-Selâm	25. Uhbân bin Üveys
3. Alî bin Ebî Tâlib	26. Berrâ ⁹ bin Âzib
4. Hüseyin bin Alî	27. Câbir bin Sümre
5. Selmân-ı Fârisî	28. Hâlid bin Arfaza
6. Huzeyfetü'l-Yemânî	29. Zeyd bin Erkam
7. Habbâb bin el-Eres	30. Zeyd bin Hâlid
8. Muğîre bin Şu'be	31. Saîd bin Harîs
9. Esved bin Yezîd bin Kaysî'n-Nehâî	32. Süheyl bin ebî Hayseme
10. Müslim bin Akîl bin Ebî Tâlib	33. Ebû Hanîfe-i Kûfî
11. Hürri bin Yezîd bin Ribâhî	34. Mûsâ Kâzım bin Caferî's-Sâdık
12. Şühedâ-yı Kerbelâ	35. Muhammedü'l-Cevâd
13. Abdullâh bin ebî Avfî	36. Aliyyü'l-Hâdî bin Muhammedü'l-Cevâd
14. Abdullâh bin Yezîd	37. Hasanü'l-askerî bin Aliyyü'l-Hâdî
15. Abdurrahmân bin Eydî'l-Huzâî	38. Ahmed bin Hanbel
16. Adıyy bin Hâtem	39. İmâm-ı Ebû Yûsuf Yakûb
17. Ukbe bin Amr	40. İbrâhîm bin Sa'd
18. Amr bin Harîs	41. İbrâhîm bin Muhammed bin Ubeyd
19. Sehl bin Hanîf	42. İbrâhîm bin Muhammedî'r-Rakî
20. Süveyd bin Mukarrin	43. Ahmed bin Muhammedî'l-Berkânî
21. Karzâ bin K'ab	44. Ahmed bin Yûnus
22. Muhammed bin Hâtıb	45. İsmâîl bin Ahmed
23. Vehb bin Abdullâh	

46. İsmâîl bin İshak	71. Marûf-ı Kerhî
47. İsmâîl bin Cafer	72. Zünnûn-ı Mısrî
48. İsmâîl bin Uleyye	73. İbrâhîm bin Edhem
49. Abdullâh bin Utbe	74. Hâris-i Muhâsibî
50. Abdullâh bin Muhammed	75. Cüneyd-i Bağdâdî
50. Şücâ bin Velîd	76. Hüseyin Mansûr-ı Hallâc
51. Abbâd bin Avvâm	77. Ebu'l-Abbâs Mesrûk
52. Muhammedü'l-Hâzîmî	78. Ebû Bekr Şiblî
53. Züheyr bin Harb	79. Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî
54. Abdullâh bin Süleymân es-Sehrî	80. Bişr-i Hâfî
55. Abdullâh bini'l-Hasan bini'l-Hasan bin Alî bin Ebî Tâlib	81. Hammâd
56. Saîd bin Cübeyr	82. Tâcû'l-Ârifîn
57. Abdullâh bini'l-Mübârek	83. Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Şüreyh
58. Abdulazîz bin Abdullâh	84. Sırrî-yi Sakatî
59. Abdülevvel	85. Dâvud et-Tâyî
60. Abdullâh bin İdrîs	86. Behlûl
61. Abdullâh bin Müslim	87. Ebû'n-Necîb Abdulkâhir
62. Abdullâh bin Ömer bin Meysere	88. Sühreverdî
63. Alî bini'l-Cad bini'l-Cevherî	89. Mekârim
64. Alî bin Abdullâh	90. Sekrân
65. Kays bin ebî Hâzım	91. Câgîr
66. Mahmûd bin Haddâs	92. Dâvud Zâhirî
67. Abdulkâdir Ceylânî	93. Ebû Muhammed Ruveyim
68. Ebû Amr bin Alâ	94. Şehâbeddîn Sühreverdî
69. Rabîa bin Abdurrahmân	95. Ebû Tâlib Muhammed bin Aliyyi'l-Mekkî
70. Habîb-i Acemî	96. Ebu'l Hasan Muhammed bin Ahmed bin İsmâîl Şemûn

97. Ebû Amr bin Muhammedü'l-Marûf bi'l-Mutarrazi'l-Baverdî
98. Ebû Bekr Muhammed bin ebî Muhammedü'l- Enbârî
99. Necmeddîn Râzî
100. Ebu'l-Abbâs Muhammedü'l-Meşhûr bi-ibni's-Semmâk
101. Ebu'l-Hüseyin Ahmedü'l-Kudûrî
102. Ebî Bekr Ahmedü'l-Hâfizu'l-Marûf bi'l-Hatîbi'l-Bağdâdî
103. Ebu'l-Hasan Ahmed bin Yahyâ er-Râvendî
104. Ebu'l-Fütûh Ahmed bin Alî
105. Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Yahyâ
106. Ebû Amr İshâk bin Murâdü's-Şeybânî
107. Ebû Alî Hasan bini's-Sabbâh
108. Ebû Aliyyü'l-Hasan bini'l-Kâsimü't-Taberî
109. Ebû Alî Hasan bin İbrâhîm
110. Ebu'l-Kâsim İbrâhîm bin Muhammed
111. Ebû Hâmid Ahmedü'l-Esferânî
112. Ebû Amr-ı Âmir
113. Ebû Muhammed Abdullah bin Caferü'n-Nahvî
114. Ebu'l-Bekâ Abdullâhu'l-Akberî
115. Ebû Mûsâ Süleymân bin Muhammed
116. Ahnef bin Kays
117. Ebû Ümmeyyetü'l-Kâdî
118. Ebu'l-Hasan Alî bin Muhammedü'l-

Marûf bi'l-Ma'verdî
119. Ebu'l-Hasan Aliyyü'l-Eşarî
120. Ebu'l-Hasan Alî bin Muhammedü'l-Marûf bi-Kiyâ el-Mulakkab bi-İmâdiddîni'l-Hirâsî
121. Ebu'l-Hasan Aliyyü'l-Meşhûr Bî-Dâr-ı Kutnî
122. Ebû Hattâb Katâde bin Daâme
123. Ebû Cafer Muhammedü't-Taberî
124. Muhammed bin Hebbetullahi's-Silmâsî
125. Ebû Bekr Muhammedü'l-Bâkullânî
126. Muhammed bin İshak bin Yesârü'l-Medenî
127. Muhammed bin ebî Nasru'l-Hamîdî
128. Ebu'l-Fazl Muhammedü'l-Marûf bi'l-Kayserânî
129. Ebu'l-Fazl Muhammed bin Nâsırı's-Sillâmî
130. Ebû Bekr Muhammed bin Osmân
131. Ebu'l-Feth Nasrullahi'l-Marûf bi-ibni'l-Esîri'l-Cizrî
132. Ebu'l-Bahterî Vehb bin Vehb
133. Hişâm bin Urve
134. Ebû Yûsuf Yakûb bin Ebî Sellemehi'l-Marûf bi-Mâceşünî
135. Alî Heytî
136. Bekâ bin Batû
137. Ebû Saîd Kilevî
138. Mâcidü'l-Kirevî
139. Matar Bâdaranî

140. Halîfe bin Mûsâ Nehr-i Mülkî
141. Ebu'l-Hasani'l-Cûsekî
Ebu'l-Hasan bin İdrîsi'l-Yakûbî
142. Ebî Muhammedi'l-Mağribî
143. Muhammedü'l-Ezherî
144. Ebû Abdullah Muhammedü'l-Vâkîdî
145. Avn bin Alî bin Ebî Tâlib
146. Alî ibni Alî ibnü'l-Hüseyin
147. İmâm-ı ebu'l-Kâsım
148. İmâm-ı Hamza ibni İmâm-ı Mûsâ Kâzım
149. İmrân bin Alî ibni Ebî Tâlib
150. İbrâhîm ve İsmâil ibnî Hazret-i İmâm-ı Mûsâ
151. Mansûr bini'l-Hasan
152. İbrâhîm Mücâb
153. Saîd bini'l-Hasan
154. Kanber Alî
155. İmâm Nâsiruddîn
156. Abdurrahman ibnü'l-Cevzî
157. Hâce Nûreddîn
158. Aliyyü'l-Hadrâvî
159. Abdullahi'r-Râsî
160. Abdurrezzâk
161. Muhammedü'd-Dûrî
162. Muhammedü'l-Âkûlî
163. Muhammed Elî

164. Muhammed Mecnûn
165. Ahmedü'l-Bakliyyü'l-Yemânî
166. Pir Dâvud
167. Seyyid İbrâhîm
168. Muhammedü'l-Arabî
169. İbrâhîmü'l-Fazl
170. Seyyid Sultân Alî
171. Ebû Bekr Katî
172. Muhammed'ül-Cevelânî
173. Sirâceddîn
174. Abdülazîz
175. Muhammedü'l-Fazl
176. Civân-merd-i Kassâb
177. Muhammedü'l-Vettirî
178. Baba Fahr-ı Velî
179. Hamza
180. Cemîl
181. Muhammed Çirkîn
182. Sandal
183. Ebû Seyfeyn
184. Mansûr bini'l-Hasan

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd'ın Nüshaları

Eserde 183 ismin her birine ayrı bir başlık açılmıştır. Kerbala Şehitleri için de bütün şehitleri anlatan bir başlık açılmıştır. Bazı nüshalarda iki bazı nüshalarda üç eksik isim bulunmaktadır. Mevzu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar çerçevesi, varak numaraları eski rakamlarla verilmiştir. Tarafımızca hazırlanan çalışmada Türkiye, Mısır, Almanya, İngiltere ve Fransa kütüphanelerinde 37 nüshası tespit edilen eserin beş nüshası karşılaştırmalı olarak ele alınmış, tahkik edilmiş ve sonuna indeks eklenmiştir. Tespit edebildiğimiz nüshalar:

1.	Topkapı Sarayı Müzesi R.1501
2.	Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1204
3.	Süleymaniye Kütüphanesi (Hâlet Efendi) 241.
4.	Süleymaniye Kütüphanesi (Kılıç Ali Paşa) 784
5.	Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1259
6.	Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih) 4263/4
7.	Süleymaniye Kütüphanesi (mikrofilm) 3260-872 H.
8.	Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Koleksiyonu) 34 AeŞeriyeye 1011
9.	Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Koleksiyonu) 34 AeŞeriyeye 1067
10.	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 74
11.	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 903
12.	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2132
13.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02512
14.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02036
15.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY02590
16.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY01209
17.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00180
18.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00223
19.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00374
20.	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 06354.

21.	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi (Hâfız Ahmet Paşa Koleksiyonu) 34 Ha 253.
22.	Konya Mevlânâ Müzesi Türkçe Yazmaları 1500
23.	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 779
24.	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi (Türkçe Yazmaları) 253.
25.	İstanbul BB Atatürk Kitaplığı (Osman Ergin Türkçe Yazmaları) 772.
26.	İstanbul Hüseyin Kocabaş Kitaplığı S.H.M.H.K.Yaz. 211.
27.	Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5136
28.	İngiltere Millî Kütüphanesi Or. 7877.
29.	İngiltere Millî Kütüphanesi Or. 12107.
30.	Almanya Millî Kütüphanesi Ms.or.fol.4067 Staatsbibliothek, Berlin.
31.	Almanya Millî Kütüphanesi Hs.or.oct.833 Staatsbibliothek, Berlin.
32.	Mısır Millî Kütüphanesi Tarihi Türkî Talat 2.
33.	Mısır Millî Kütüphanesi Mecâmi Türkî Talat 28.
34.	Mısır Millî Kütüphanesi Tarihi Türkî 138.
35.	Mısır Hidiv Kütüphanesi 8934.
36.	Mısır Millî Kütüphanesi et-Tarihut-Timuriye 903.
37.	Fransa Millî Kütüphanesi S. 1496.

Murtazâ Efendi'nin Yararlandığı Kaynaklar

Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi, tezkireyi yazarken faydalandığı kaynakları belirtmiştir. Kaynak vermeden anlattığı kişiler kaynaklarda bilgi bulunmayan kişilerdir. Hakkında bilgi varsa ondan yararlanmış ve kaynağını da belirtmiştir. Murtazâ Efendi'nin tarih, tezkire, tabakat gibi birçok eserden yararlandığı görülmektedir. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'da adını zikrettiği ve yararlandığını söylediği kaynaklar müellifin titiz bir araştırma ile eseri telif ettiğini göstermektedir. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'da Murtazâ Efendi'nin yararlandığını söylediği eserler tarafımızca hazırlanan doktora çalışmasında aşağıdaki şekilde sıralanmış ve eserler hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada eser adlarını ve müelliflerinin isimlerini belirttik. (Güngör, 2017: 33-45)

a. *Tezkiretü'l-Evliyâ*: Feridüddin Attar

b. *Câmiü's-Siyer*: Mahmud Tahirü's-Sadık es-Sühreverdî

- c. *Şevâhidü'n-Nübüvve*: Abdurrahman bin Ahmed el-Câmî
- ç. *Ravzatü'l-Ebrâr*: Kara Çelebi-zâde Abdulaziz Efendi
- e. *Nefehâtü'l-Üns*: Abdurrahman bin Ahmed el-Camî
- f. *Savâik*: Ahmed İbni Hacer-i Mekkî
- g. *Ravzatü's-Safâ*: Muhammed bin Havendşah bin Mahmud (Mirhand)
- ğ. *İstiâb*: İbni Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî
- h. *Delâylü'n-Nübüvve*: Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin ve Ebû Bekir el-Beyhakî
- ı. *Hayâtü'l-Hayavân*: Demîrî.
- i. *Hadîkatü's-Süedâ*: Fuzûlî
- j. *Ravzatü's-Şühedâ*: Hüseyin Vâiz-i Kâşifî
- k. *Gülşenü's-Şühedâ*: Müellifi belirsiz.
- l. *Tabakât-ı Şarânî*: Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî
- m. *Târih-i Hatib*: Ebû Bekr-i Bağdâdî
- n. *Târih-i Yâfî*: Yâfî
- o. *Târih-i Taberî*: Taberî
- ö. *El-Lüm'a*: Ebu Nasr Serrac Tusî
- p. *Şerh-i Hemziyye*: İbni Hacer
- r. *Târih-i İbni Hallikân*: Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-Erbilî
- s. *Târih-i Nişâbur*: Ebü'l-Hasen Abdülgâfir b. İsmâil b. Abdilgafir el-Fârisî
- ş. *Şerh-i Mesnevî-i Kâşifî*: Hüseyin Vâiz-i Kaşifî
- t. *Tabakât*: İbni Sellâm el-Cumahî Hârûn b. Ali İbnü'l-Müneccim, Ali b. Zeyd el-Beyhakî, İmâdüddin el-İsfahânî, İbnü's-Şa'âr, Şehâbeddin el-Hafâ vd.
- u. *Esmâ'ü'r-Ricâl*: Vâkîdî vd.
- ü. *Menâkıb-ı Ebû Hanîfe*

3. *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'ın Diğer Evliyâ Tezkireleri Arasındaki Yeri

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra meydana getirdikleri, muhtevası ve amacı dînî olan edebiyat eserleri Türk İslâm edebiyatı alanına girer. (Kablender, 2015: 22) Bu açıdan bakıldığında *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* ile beraber bütün evliyâ tezkirelerinin bu edebiyatın ürünlerinden olduğu söylenebilir. Bu ürünlerin kaynağını destanlar oluşturur. Destan kahramanları Türklerin İslamiyeti kabulleriyle beraber İslâmî özellik kazanmış ve velî tipinin bir boyutunu oluşturmuştur. (Ocak, 2010: 33)

Türkiye kütüphanelerinde, evliyâ tezkirelerinin iki yüzden fazla yazması bulunmaktadır. Bunların çoğu Feridüddin Attar'ın tezkiresinin tercümeleridir. Bazısının müellifi belli değildir. Sinan Paşa'nın tezkiresi Attar'dan tercüme olsa da ilaveleri ile telif eser niteliği kazanmıştır. Nazmî-zâde'nin *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*'ı bunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu esere, ilk telif

Türkçe evliyâ tezkiresi diyebiliriz. Çünkü bu eser diğerlerinin taklidinden doğmamış, kendine münhasır yöntemlerle yazılmıştır. Nazmî-zâde, Attar gibi tezkiresini olgunluk döneminde yazmış ve eserinin kaynaklarını belirtmiştir. Attar, faydalandığı kaynakları mukaddimede belirtmişken Nazmî-zâde hem mukaddimede hem de anlattığı veli hakkında bilgi verirken yararlandığı kaynağı da zikretmiştir.

Kütüphanelerde *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* veya *Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr* adıyla kayıtlı eserin 37 nüshası bulunmaktadır. Bunlardan 27'si Türkiye kütüphanelerinde iken diğer 10 nüshası Almanya, İngiltere, Fransa, Mısır kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Attar'ın eserinde ilâvelerle 97 evliyâdan söz edilirken Sinan Paşa Attar'ın fihristindeki ilk 28 veliyi sırasıyla Türkçeye çevirmiştir. Murtazâ Efendi'nin eserinde 182 evliyâ yer alır. Sinan Paşa'dan Murtazâ Efendi'ye kadar yazılan bütün evliyâ tezkirelerinde Attar'ın tezkiresi kalıp görevi üstlenmiştir. (Naskali, 1987: 9)

Nazmî-zâde özgün eser telif ederken geleneğe bağlı kalmıştır. Kendinden önce yazılan tabakat, menâkıb ve evliyâ tezkirelerinde uygulanan usûlü de bozmamıştır.

Edebiyat türlerinin tamamında oluşan kalıp evliyâ tezkirelerinde de oluşmuştur. Attar, Sinan Paşa ve Nazmî-zâde'nin tezkirelerinde evliyânın adı zikredildikten sonra peş peşe sıfatlarla o kişiyi öven giriş bölümü bulunmaktadır. Burada secîli söyleyişin dikkat çektiğini belirtmek lazım. Şunu da unutmamak gerek ki klâsik eserlerimizin hemen hepsinde giriş bölümleri secîlidir. Sırrî-yi Sakatî'nin anlatıldığı başlıkta giriş bölümü şöyledir: “Ol nefsi küşte-i mücâhede, ol dil-zende-i müşâhede, sâlik-i tarîk-i hazret-i melekût, şahid-i izzet-i ceberrût, mülk-i şaffetî Sırrıyyü's-Sakaî, ‘aleyhi'r-rahme. Eşnâf-ı ‘ilm u kemâl ve envâf-ı kerâmet u hâl ile imâm-ı şüfiyye ve şahib-i mağâmât-ı ‘aliyye olup Tezkire-i Evliyâda nigâşte-i kalem-i imlâdur ki Hazret-i Sırrî hâl-i Cüneyd nazar-kerde-i ma‘rûf ve hem şöhet-i Habîb-i Râ‘i olup ibtidâ Bağdâdda inşâ-ı kelime-i tahkîk ü tevhid itmekle ekşer meşâyih-i ‘Irâk anlara müriddür. Hâl-i evvelde dükkân-nişîn ve sıkaç fûrûşî idüp harîd u fûrûhtdan mâ‘adâ dükkânın perde ile müzeyyen ve ekşer evkâtın namâz u tã‘ata mu‘ayyen itmîşler idi.” (Nazmî-zâde, R.1501: v.71b)

Gelişme bölümünde velînin doğumu, çocukluğu, gençliği, hangi tarikata ve mürşide bağlı olduğu, diğer velîlerle münasebeti, kerametleri, ibretlik davranışları, önemli sözleri, vecizeleri, eserleri, talebeleri yer alır. Bu bölüme rivayetler bölümü adı verilir. Rivayetler bölümünün son rivâyeti genellikle evliyânın vefatı ile ilgilidir. Hallac-ı Mansur'un anlatıldığı yerde gelişme bölümünden bir rivâyet şöyledir: “Ba‘zı rivâyetde bir gün bir anbar-ı penbeye mürür idüp işâret ile dâneyi penbeden dür itmekle Hallâc tesmiye olındı. Nakldür ki ibtidâ riyâzata mübâşeret idüp yigirmi sene hırkasın ihrac itmedi. Tamâm sene-i işrînde selb itdirildükde bisyârî ve büzürgî şıpış kehle bir mertebede idi ki bir dânesi vezn olunup nîm-dâne ki berâber geldi.” (Nazmî-zâde, R.1501: v. 62b)

Kapanış bölümü denen son bölümde Sinan Paşa, tezkiresine dua ekler, Attar ise kapanış bölümünü yazmamıştır. Murtazâ Efendi, bu bölümde evliyânın vefat tarihini, mezarının nerede ve ne hâlde bulunduğunu anlatır. Türbe

yapılmışsa, ne zaman, kimin tarafından yaptırıldığını anlatır. Murtazâ Efendi bu bölümde vefat tarihlerini söyler ve dua eder. Dua yazmadığı evliyâ azdır, çoğu evliyânın anlatımında dua yazmıştır. Ahmed bin Hanbel'in kapanış bölümü şöyledir: "...merkad-i münevvereleri üzerine şaṭṭ-ı Dicle vâki olmağıla asâr-ı merkad-i müsteṭâbları iksîr-i azam gibi nâ-yâb olmuştur. Raḍiya'llâhu teâlâ anh." (Nazmî-zâde, R.1501: v. 35b) Sırrî-yi Sakatî'nin anlatıldığı bölümde kapanış şöyledir: "Ol şâhib-i sırruñ ğavâmız-ı esrârı bî-şümâr olup İrâdiyy-i mâni^c-i ihtîşâr olmağın bu kadar ile iktifâ olındı. Sene-i şelâse ve ḥamsîn ve mi²eteynde Ramazân-ı şerîfüñ üçüncü günü vaḳt-i şabâḥda dâr-ı âḫirete rihlet idüp Bağdâduñ cānib-i ğarbîsinde mezâr-ı pür-envârları ziyâretgâh-ı şığâr u kibârdur. 'Aleyhi'r-raḫmetü ve'r-rıdvân.." (Nazmî-zâde, R.1501: v. 72b)

Murtazâ Efendi eserini oluştururken Attar'dan, Molla Câmî'den bahseder ama Sinan Paşa'dan söz etmez. Söz etmese de eserini oluştururken tuttuğu yoldan hareketle Murtazâ Efendi'nin Sinan Paşa'dan yararlandığı düşüncesindeyiz. Murtazâ Efendi eserini oluştururken birçok kaynaktan yararlanmıştı. Yararlandığı eserleri söylemekten çekinmemiş aksine eserin adını özellikle vurgulamıştır. Kaynak bulamadığı velîlerin bilgilerini de halk içinde anlatılan rivâyetlerden aktarmıştır. Murtazâ Efendi, kaleme aldığı kişileri, Sinan Paşa ve Attar'a göre daha kısa daha öz anlatmıştır. Attar'ın tezkiresi, Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi'ye ana kaynak olmuştur. Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi Attar'ın anlattığı bazı rivayetleri almamıştır. Sinan Paşa, Attar'ın rivayetlerini kısaltmış, Murtazâ Efendi ise bazı rivayetleri değiştirmiştir. Attar, tezkiresinde yorum yapmadan rivayetleri aktarmıştır. Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi ise tezkirelerinde rivayetler üstüne yorum ve açıklama yapmıştır. Attar tezkiresinin tercümesinde kısa, düz cümleler kullanılmıştır. Sinan Paşa ve Murtazâ Efendi süslü yorum cümleleriyle nazmı andıran şiirsel anlatımı tercih etmişlerdir.

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd, müellifi bilinen ilk Türkçe evliyâ tezkiresidir. Diğer tezkirelerden bu yönüyle ayrılmaktadır. Velîlerin kabirleri, türbeleri, Bağdat'ın neresinde bulunduğu anlatılmıştır. Aynı zamanda *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* bir şehirde yaşayan evliyânın anlatıldığı ilk evliyâ tezkiresidir. Ali Emirî Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* eserinin Diyarbakırlı şâirleri anlattığı gibi Nazmî-zâde'nin tezkiresi de Bağdat şehrinde yetişmiş, yaşamış, vefat etmiş, mezarı orada bulunan velîleri anlatması bakımından önemli bir eserdir.

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd Kitabından Özetler

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd, 2 peygamberi (Adem ve Nuh peygamberleri de sayarsak 4 oluyor), 29 sahabeyi ve 151velînin hayatlarını, kerametlerini, vefat tarihlerini ve mezar yerlerini anlatmaktadır. Hem evliyâ burcu Bağdat şehri hem İslam dünyası için hem de Türk İslam edebiyatı için önemlidir. Eserin Türkçe telif edilmesi, müellifinin olgunluk döneminde uzun zaman ayırarak ve onlarca kitaptan yararlanarak eserini meydana getirmesi eseri daha da önemli hâle getirmiştir. Müellif, şehirde yaşamış âlimleri, bilginleri, önemli hocaları evliyâyâ dâhil etmiş ve eserinde anlatmıştır.

Mukaddimedede Adem ve Nuh peygamberlerin mezarlarının Bağdat'ta olduğu söyleniyor. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 3a-4b)

Hazret-i Ali'nin mezarı zamanla kaybolur, daha sonra Abbasîler zamanında halîfe Reşid, av için kıra çıktığında yaşlı bir adam Hazret-i Ali'nin mezar yerini gösterir ve ondan sonra oraya Hz. Ali'nin türbesi yapılır. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 4b-8a)

Peygamberimiz bir gün Hüseyin ve İbrahim'i severken Cebrâil Hazret-i Hüseyin'in şehâdet haberini getirir. Önce İbrahim'in vefat edeceği ve Hüseyin'in şehzâde olacağı ama daha sonra da şehit edileceğini söyler. Bir avuç toprak verir ve Hüseyin şehit olunca o toprağın kana dönüşeceğini söyler; söylediği gibi de olur. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 8b-11b)

Selman arayışlar içinde şehirleri dolaşırken Badat'a gelir ve son rahibin yönlendirmesi ile Medine'ye gitmek için bir kabileye dâhil olur. Kervancı onu köle diyerek Medineli Yahudi kardeşine satar. Peygamberimizi bulunca Müslüman olur ve peygamberimiz tarafından kölelikten kurtarılır. 250 veya 300 yıl yaşadığı söylenir. Medâyin şehrinde hâkim ve vali olarak görev yapar. Selmân-ı Fârisî Medâyin şehrinde hâkimdir, kötü elbiselerle gezerken bir adam onun sırtına eşyalarını yükler, yolda birisi Selman'ı tanır, adam özürler diler, yükünü almak ister ama Selman o yükü menziline kadar götürür. Mezarı Bağdat'ın doğusunda dört beş fersah uzaklıktadır. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 11b-14a)

Huzeyfetü'l-Yemânî, Hendek savaşına katılanlar arasındadır. Peygamberimiz ve arkadaşları açlıktan halsiz düşerler, düşman içine birini göndermek ister ama açlıktan dolayı kimsede gidecek derman yoktur. Huzeyfe'yi çağırır, elini karnına koyar ve dua eder. Huzeyfe'den açlık duygusu gider ve gücü yerine gelir. Huzeyfe, düşman içine gidip gelir, onların çok yakında perişan olacaklarını bildirir ve bir süre sonra düşmanlar çekilirler. Münafıkların isimleri Huzeyfe'ye bildirildiğinden Hz. Ömer bir cenâzede Huzeyfe yoksa o cenaze namazını kılmaz. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 14a-14b)

Muhammed Cevâd, büyük âlim ve tasavvuf ehlidir. Medîne'de ikâmet ederken Abbasî halifesi Mûtevekkil'e, halifeye karşı geliyor diye şikayet ederler. Halife bir gurup Türk askerini gönderir, Cevâd'ı huzuruna getirtir. Halife o sırada içki içmektedir. O zattan öyle etkilenir ki onda isyan emaresi görmez. İçkiyi bırakır, tövbe eder. Dört bin dinar hediye verir ve askerleriyle onu evine bırakır. Bir gün Mûtevekkil hastalanır ve doktorlar çare bulamazlar. Saraydan birisi bu zâta gider ve durumu anlatır. Muhammed Cevâd, bir karışım tarifi verir, dediğini yaparlar ve halife iyileşir. Binlerce dinar hediye gönderilir ama o zât onların hepsini yoksullara dağıtır. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 29a-31a)

İmam-ı Ebû Yûsuf, Harun Reşid zamanında Bağdat kadısıdır, bir gün saraya davet edilir ve o gün çok özel bir tatlı olan Faluzec yapılmıştır. Halife, imama, buyur ye, der. Adını sorduğunda Faluzec (fıstıklı helva) derler. İmam tebessüm eder. Neden tebessüm ettiği sorulur. Annesi ile İmam-ı Azam arasında geçen bir hatırayı anlatır. Babası vefat etmiştir. Kendi de çocuktur. Evin geçimini sağlayan kimse yoktur. Annesi İmam-ı Azam'a gelir der ki: Bu yetimdir. İzin verin ki günde bir dirhem kazanacak kadar çalışsın. İmam-ı Azam dua eder: Bu adam Faluzec yesin. İşte bunu hatırladım der. Halife Harun, İsa isminde bir adamın dünyalar güzeli cariyesini satın almak ister ama adam vermez. Orta yolu Ebû Yûsuf bulur. Adamın biri imama "Oruç ne zaman biter?" diye sorar; imam, "Güneş batınca." cevabını verir. Adam, "Güneş batmazsa." der, imam da

“Sen susmalısın, ben de söze başlamalıyım.” der. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 35b-37b)

Cüneyd-i Bağdâdî sahv tarikatındandır, aynı zamanda Tayfuriyye tarikatına da bağlıdır. Aslında Cüneyd kendi tarikatının kurucusudur. Sırrî-yi Sakatî dayısıdır. Bir gün eve geldiğinde babasını ağlar vaziyette görür ve sebebini sorar. Zekattan bir miktar dayına götürdüm, almadı der. Zekatı Cüneyd götürür. Bu defa dayısı zekattan önce Cüneyd’i kabul eder ve onu Hacca götürüp meşâyih ile tanıştırır. Cüneyd, yatsı abdesti ile kırk yıl sabah namazını kılmıştır. Bir gün artık kâmil oldum, maksûda ulaştım diye düşünürken Hakk dava ediyor diye halifeye şikayet ederler. Halife, dünya güzeli bir cariyesini gönderir. Cariye cilveler yapar ama Cüneyd ona bakmaz. Fakat cariyeye cilveden vazgeçmez. Sonunda Cüneyd bir âh çeker ve cariyenin bütün vücudu yanar. Halife huzuruna çağırır ve böyle güzel bir cariyeyi yakmak reva mıdır der. Cüneyd de kırk yıllık riyâzâtımı bir anda berbat etmeye nasıl cevaz verirsin diye cevap verir. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 58a-61b)

Hallac-ı Mansûr’un idam fetvasını imzalayanlardan biri de arkadaşı Cüneyd-i Bağdâdî’dir. Neden imzaladığını sorduklarında, şeriatın zahirine göre böyle olması gerektiğini söyler. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 61b-63b)

Bekâ bin Batû bir gün Dicle kenarında oturur, tefekkür ederken bir gemi içinde içkili eğlence yapılmaktadır. Kaptanı uyarır. Ama dikkate alınmaz. Nehre “Ey fişkırın nehir, zâlim ol” diye dua eder. Gemi dalgalar içinde batmaya, eğlenenler boğulmaya ramak kalır. Gemi halkı tövbe eder, özür diler. Daha sonra da şeyhe intisap ederler. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 92a-93a)

İbrahim Mücâb, Hazret-i Hüseyin soyundandır. Ama etrafındakiler bundan şüphe duyarlar. Hüseyin’in kabrinde “Yâ ceddâh!” diye seslenir. Kabirden cevap gelir ve bunun üzerine o zata cevap verilmiş anlamına gelen Mücab adı verilir. Böylece İbrahim’in, Hazret-i Hüseyin soyundan olduğu kesinleşir. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 100a-100b)

Muhammed Çirkin, çarşıda bir köşede kötü elbiseler içinde bulunmaktadır. Halifenin kızı çarşığı gezerken onu görür ve dünyadan nasibini almamış ne kadar çirkin bir adam, der. Bunun üzerine kıtlık, susuzluk başlar. Âlimler, bu olayı tespit ederler ve halifenin kızı bu zattan özür diledikten sonra hayat eski düzenine döner. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 105a-105b)

Ebû Seyfeyn Yasin Sûresi’nden “İnnî âmentü birabbikum. (Ben sizin Rabbinize iman ettim.) âyetini tilavet ederken vefat eder. Münker, Nekir gelir ve sorularını sormaya başlarlar. Onların sorularına kaldığı yerden okuyarak cevap verir: “İnnî âmentü birabbikum. Ebû Seyfeyn de emr-i Hak ile cennete girer. (Nazmî-zâde, R.1501: v. 105b)

Sonuç

Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd evliyâ tezkireleri arasında önemli bir yere sahiptir. “*Câmiu'l-Envâr fî-Menâkıbi'l-Ahyâr*” ismiyle de bilinen Murtazâ Efendi tezkiresi bu makale ile ilk defa ilim âlemine tanıtılıyor. Bu eserin Türk İslam Edebiyatı ve evliyâ tezkireleri alanında bir boşluğu doldurduğu, konuyla ilgili doktora çalışmamız ve bu makale ile eserin gün yüzüne çıkarıldığı düşünülmektedir. Eser, kendisinden önce yazılmış evliyâ tezkireleri gibi tercüme bir eser olmayıp edebî değeri olan ilk telif Türkçe evliyâ tezkiresidir. Bir şehre ait evliyâ tezkiresi olması da Ali Emîrî Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* eseri gibi nevi şahsına münhasır bir eserdir. Alanında tek sayılabilecek bir eser görünümündedir.

Türk edebiyatı tarihinde evliyâ tezkireleri genellikle çevirilerden ibarettir. Feridüddin Attar'dan yapılan çeviriler, en meşhur olanlarıdır. Sinan Paşa'nın tezkiresi de Attar'dan çeviri ve eklemelerden ibarettir. Müellifi belli olmayan evliyâ tezkireleri bulunmakla beraber edebiyatımızda müellifi belli ilk Türkçe evliyâ tezkiresi makalemize konu olan Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın XVII. yüzyılda kaleme aldığı *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd* isimli eseridir.

Eserde, velîlerin hayatlarından önemli kesitler, insanlarla iletişimleri, talebeleriyle yahut müritleriyle olan yaşamları, çevreleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları üzerinde durulmuştur. Murtazâ Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsçanın inceliklerine vâkıf olduğu, velîlerin hayatlarını anlatırken değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Âyet, hadis, güzel söz ve şiirlerden, rivâyetlerden yararlandığı tespit edilmiştir. Murtazâ Efendi'nin, yararlandığı eserleri ve müellifleri belirttiği, hakkında kaynak olan şahsı anlatırken kaynağı söylediği, az da olsa faydalandığı kaynağı ifade etmeden mesuliyeti, rivayeti aktarana bırakarak olayı anlattığı görülmüştür. Önceki evliyâ tezkirelerinde velîlerin ölüm tarihleri, mezarlarının nerede ve ne durumda olduğu belirtilmemiştir ama Murtazâ Efendi eserinde bunları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

KAYNAKÇA

Avcı, Necati. (1992), “Nazmî-zâde Murtezâ Efendi ve Gülşen-i Hulefâ'sı”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S 9, s.245-250

Babinger, Franz. (1982), Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. (Çev.) Coşkun Üçok. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bursalı Mehmet Tâhir. (1975), Osmanlı Müellifleri, C 3, Meral Yayınları, İstanbul.

Büküm, Mehmet. (2017), Zeyl-i Siyer-i Veysî ve Nâbî (Karşılaştırmalı ve Transkrişyonlu Metin, İnceleme, İndeks). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.

Büyük Türk Klâsikleri. (1987), On Yedinci Yüzyılda Türk Dünyası, C5, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi. (1986), Tam Metin Seyahat-nâme. Üçdal Yayınları, İstanbul.

Güngör, Recep Şükrü. (2017), Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin), Dicle

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.

Hammer, Joseph Von. (tsz), Büyük Osmanlı Tarihi, C 13, (Çev.) Emir Berikan, Üçdal Yayınları, İstanbul.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. (2011), Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi I, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), İstanbul.

Kablander, Nesibe. (2015), Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerinde Mukâyeseli Bir İnceleme, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karataş, Mehmet. (2001), Nazmî-zâde Hüseyin Murtezâ'nın Gülşen-i Hulefâ'sının Tenkitli Transkripsiyonu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Kesik, Beyhan. (e-makale), Murtazâ, Nazmîzâde Seyyid Murtazâ Efendi, <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2889>, Erişim Tarihi: 14 Aralık 2016.

Levend, Agah Sırrı. (2014), Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul.

Mehmed Süreyyâ. (1996), Sicill-i Osmani, C 4, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Naskali, Emine Gürsoy. (1987), Sinan Paşa Tezkiretü'l-Evliyâ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ. Câmiü'l-Envâr fi Menâkıbî'l-Ebrâr, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar bölümü, arşiv Numarası: "R.1501".

Ocak, Ahmet Yaşar. (2010), Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım). Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özcan, Tahsin. (2006), "Nazmî-zâde Murtazâ Efendi". DİA, C 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Pala, İskender. (2011), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 20. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İsmail. (2012), Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara.

Redhouse, Sir James William. (2011), Turkish and English Lexicon, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Sâlim Efendi. (1315), Tezkire-i Sâlim, İkdâm Matbaası, İstanbul.

Şemseddin Sami. (2006), Kamus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şeyhî Mehmet Efendi. (1989), Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri, Vekâyiü'l-Fudalâ, C II-III, (Hazırlayan: Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Ecevit. (2010), Yazma ve Nadir Eserlerin Değerlendirilmesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı, Ankara.